

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ЛОПАТІН АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 347.91/.95

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСОБИ УСУНЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького

Науковий керівник

доктор юридичних наук, доцент

Короєд Сергій Олександрович,

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
завідувач кафедри цивільного права і процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

Кармаза Олександра Олександрівна,

Апарат Верховної Ради України,
головний консультант Головного юридичного управління;

кандидат юридичних наук

Войтенко Тетяна Віталіївна,

Подільський районний суд м. Києва,
суддя

Захист відбудеться «27» квітня 2017 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «24» березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Пріоритет захисту загальнолюдських цінностей та інтересів особи є найважливішим фундаментальним принципом, що лежить в основі розбудови правової держави, вимагає від держави створення відповідних умов забезпечення гарантій та здійснення контролю за неухильним дотриманням законності, насамперед, судової влади. Судова реформа зумовила необхідність визначення ролі та значення судової влади з метою формування правильного і однакового застосування законодавства при здійсненні цивільного судочинства. Особливого значення це питання набуло у зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Саме з цього моменту розпочався черговий етап судової реформи, що полягає у наближенні національного законодавства до європейських стандартів та вимагає усунення наявних недоліків судової системи з поступовим підвищенням її авторитетності, а, отже, й підвищенням довіри суспільства до українського судочинства в цілому і правосуддя в цивільних справах зокрема. Адже саме цивільне судочинство є найпоширенішою формою судового захисту прав мільйонів громадян, яких держава визнає найвищою соціальною цінністю.

Концепцію вдосконалення правового регулювання здійснення цивільного судочинства не можливо уявити без визначення причин та підстав виникнення судових помилок, а також способів їх виправлення та шляхів попередження. Забезпечення та реалізація судового захисту порушених прав та свобод є комплексним процесом, який охоплює значний обсяг правових питань, спрямованих на зниження показника правового нігілізму, який залежить від кількості судових помилок та правових наслідків невиконання судових рішень.

Заради справедливості, слід відзначити, що людство стикалося з проблемою судових помилок в різні часи та за різних соціальних, політичних чи економічних умов буття суспільства, оскільки, як відомо, людині властиво помилятися. Зрозуміло, що ймовірність припуститись помилки під час здійснення судочинства підвищується через складність самого процесу з'ясування дійсних обставин справи, різноманітність правовідносин та наявність проблем правозастосування. При цьому, як суб'єкт правозастосування, суд стикається з великою кількістю як теоретичних, так і практичних проблем, що не мають наукового, теоретичного та законодавчого обґрунтування. Проте, для подолання цих проблем лише внутрішнього переконання суду для ухвалення законного та обґрунтованого рішення по справі недостатньо.

У судовій практиці помилки допускатимуться завжди, втім варто зосередити зусилля на зменшенні їх кількості, адже судові помилки знижують ефективність цивільного судочинства, наносять шкоду не лише окремим громадянам – учасникам процесу, але й авторитету органів правосуддя в цілому. Так, наприклад, за останніми опублікованими даними судової статистики, у 2015 році в апеляційному порядку скасовано і змінено 26,9 тис. (на відміну від 30,1 тис. у 2014 р.) рішень у цивільних справах позовного та окремого провадження, що порівняно з 2014 р. менше на 10,8 %; їх частка від кількості ухвалених місцевими загальними судами рішень також зменшилась і становила 4,4 % (на відміну від 4,9 % у 2014 р.). У касаційному порядку

скасовано 6,1 тис. (на відміну від 6,5 тис. у 2014 р.) рішень, ухвалених місцевими загальними та апеляційними судами, що на 2,1 % більше, ніж у 2014 р. Отже, проблема судових помилок є складовою частиною більш ширшої проблеми – підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах, що поєднує разом теорію і практику, а тому не можна залишатись осторонь обговорення процесуальних засобів їх подолання.

Зважаючи на наведені вище доводи, достатньо актуальним є дослідження шляхів усунення судових помилок у цивільному судочинстві України та вироблення пропозицій щодо створення алгоритму ефективних дій з метою їх недопущення.

Теоретичну основу дисертаційної роботи склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених – представників науки цивільного і цивільного процесуального права, зокрема: С.Н. Абрамова, П.В. Алексеєва, І.В. Андропова, С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, С.В. Васильєва, Є.В. Васьковського, М.А. Вікут, Р.О. Гаврик, О.В. Гетьманцева, Т.Н. Губар, К.В. Гусарова, М.А. Гурвича, П.П. Заворотка, О.Ф. Клеймана, О.О. Кармази, В.В. Комарова, С.О. Короєда, В.М. Коссака, М.В. Краснова, В.М. Кройтора, Г.З. Лазько, Ю.Д. Притики, Л.О. Терехова, В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Н.О. Чечіної, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюка, М.Й. Штефана, С.В. Щербак, К.С. Юдельсона, В.В. Яркова та інших. Водночас необхідно зауважити, що в науці цивільного процесуального права України питання сутності судової помилки і механізму її усунення не набули комплексного дослідження. Саме тому, враховуючи той факт, що виявлення та усунення судових помилок є невід’ємним елементом всієї структури судового захисту, слід визнати необхідність створення чіткого та ефективного механізму усунення судових помилок та наукової розробки даної проблематики на дисертаційному рівні.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідних тем Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Тема дослідження відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.2010 № 14, та перспективним напрямкам кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, Перелік яких затверджено рішенням Президії Національної академії правових наук України від 18.10.2013 № 86/11.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у розкритті проблемних питань, які мають місце в законодавстві та теорії цивільного процесу щодо підстав виникнення судових помилок під час здійснення цивільного судочинства, та виробленні на цій основі обґрунтованого науково-практичного підходу до вирішення проблем усунення і недопущення судових помилок у цивільному судочинстві України.

Для досягнення зазначеної мети було сформульовано такі основні *задачі*:

- охарактеризувати сучасні теорії постановлення судових рішень у цивільних справах, виробити його оптимальну модель з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб, держави;

- визначити поняття, встановити сутність та значення судових помилок під час здійснення цивільного судочинства;
- розкрити специфічні ознаки судових помилок та навести їх класифікацію;
- узагальнити причини і умови, що зумовлюють винесення судових рішень з помилками;
- сформулювати загальну концепцію шляхів усунення судових помилок у цивільному судочинстві України залежно від їх змісту;
- узагальнити юридичну практику усунення судових помилок, а також виробити пропозиції щодо створення алгоритму ефективних дій з метою недопущення судових помилок.

Об'єктом дослідження є цивільне судочинство як форма судового захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Предметом дослідження є процесуальні засоби усунення судових помилок у цивільному судочинстві України.

Методи дослідження. Методи дисертаційного дослідження обумовлені змістом та характером мети та задач дисертаційного дослідження, а також багатоаспектністю об'єкту та предмету дослідження. В процесі підготовки дисертаційного дослідження дисертантом було використано наступні методи: історико-правовий метод, за допомогою якого досліджено генезис судових помилок під час здійснення судочинства в цивільних справах у різних часових проміжках (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1); герменевтичний метод, який допоміг проаналізувати та розтлумачити чинні цивільні процесуальні норми, що регулюють порядок і процедуру постановлення судових рішень (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2); синергетичний метод – сприяв встановленню змісту процесу реалізації права особи на судовий захист шляхом прийняття законного та обґрунтованого рішення суду; спеціально-юридичний метод, який надав можливість сформулювати поняття судових помилок та виокремити їх специфічні ознаки (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2); функціональний метод, за допомогою якого було встановлено основні підстави виникнення судових помилок під час здійснення цивільного судочинства в Україні (підрозділи 2.1, 2.3); прогностичний метод забезпечив визначення основних напрямів та шляхів удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України з метою усунення судових помилок (підрозділ 2.3).

Емпіричну основу дослідження становлять щорічні статистичні дані аналізу стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, узагальнення Верховного Суду України практики розгляду судами цивільних справ, рішення судів апеляційної та касаційної інстанцій в конкретних цивільних справах, в яких висловлюється правова позиція щодо правильності застосування норм цивільного процесуального права, а також юридична публіцистика і довідкові видання. Автором також був використаний власний досвід роботи на посаді судді.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що представлена дисертація є одним із перших комплексних наукових досліджень такого правового

феномену, як судова помилка у цивільному судочинстві України. Проведене дослідження дало змогу зробити ряд нових висновків як з питань виникнення судових помилок, так і з питань їх усунення та недопущення у майбутньому.

Новизна знаходить свій прояв у таких нових наукових положеннях, що виносять на захист:

вперше:

- сформульовано комплексне поняття судової помилки у цивільному судочинстві, під якою запропоновано розуміти процесуальне явище, що є результатом діяльності суду та має процесуальне закріплення в акті суду, зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства і підлягає усуненню в порядку, встановленому в законі;

- доведено, що класифікація судових помилок має розгалужений характер та включає множинну кількість критеріїв, зокрема: а) час допущення судової помилки; б) причини і умови її допущення; в) ступінь негативного наслідку її допущення; г) процедуру її усунення або виправлення тощо;

- обґрунтовано, що зміст судової помилки слід розглядати у комплексі із причинами і умовами її допущення. Встановлено, що саме від змісту судової помилки залежить спосіб її усунення;

удосконалено:

- поняття усунення судової помилки, під яким слід розуміти процесуальну діяльність суду вищої інстанції у межах наданих законом повноважень та регламентованій процесуальній формі, що полягає у встановленні конкретного виду судової помилки, визначенні її змісту та процедури усунення;

- концептуальні засади системи розподілу цивільних справ між судами з урахуванням специфіки відповідного регіону, адміністративно-територіального устрою, розвитку виробництва, густоти населення, рівня матеріального забезпечення населення тощо, в контексті створення належної кількості судів та призначення суддів з метою подолання надмірної завантаженості суддів як підстави допущення судових помилок;

- висновок про практичну доцільність оптимізації законодавчих вимог до кандидата на посаду судді щодо виду раніше виконуваної ним роботи з урахуванням її якісних характеристик;

- наукове обґрунтування взаємозв'язку причин та умов допущення судової помилки і неможливості їх ототожнення;

дістало подальшого розвитку:

- розуміння судової помилки як юридичного факту, що є результатом діяльності суду, має процесуальне закріплення у акті суду, зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства і підлягає усуненню в порядку, встановленому законом;

- характеристика основних ознак судових помилок: а) виникають у процесі здійснення цивільного судочинства; б) суб'єктом допущення судової помилки є суд (суддя одноособово або колегія суддів), який розглядає справу та ухвалює судові рішення; в) наявність судової помилки завжди зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства; г) процесуальною формою вираження судової помилки є акт правосуддя (рішення, ухвала, судовий наказ, постанова);

- обґрунтування особливостей формування та тлумачення процесуальної концепції судових помилок, що базується на відсутності чіткого правового закріплення судових помилок, відсутності теоретико-правового обґрунтування даного феномену, існуванні різних наукових концепції щодо розуміння даного явища;

- розуміння того, що чинне законодавство України регламентує такі основні способи усунення судових помилок, як, зокрема: зміна, скасування рішення (ухвали) суду, ухвалення нового судового рішення;

- аргументація необхідності негайного вжиття комплексу заходів з метою недопущення судових помилок, зокрема: активізація роботи у сфері тлумачення норм права і приведення їх до однозначного розуміння; визнання судового прецеденту джерелом права; створення ефективної форми взаємодії судів всіх інстанцій судової системи України; систематизація та посилення локальних заходів недопущення судових помилок тощо;

- положення щодо перспектив регулювання механізму усунення судових помилок у цивільному судочинстві України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можуть бути використані: *у науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження теоретичних засад цивільного процесу взагалі та процесуальних засобів усунення судових помилок в цивільному судочинстві зокрема, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення цивільної процесуальної форми захисту прав, підготовки науково-правових експертних висновків до законопроектів у цій сфері; *у правотворчості* – при підготовці змін до ЦПК України, а також експертно-аналітичних матеріалів, які стосуються проблем ефективності цивільного судочинства та спрямовані на усунення судових помилок в ньому; *у правозастосовній діяльності* – при підготовці Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснень щодо усунення судових помилок у цивільному судочинстві та недопущення їх у майбутньому, а також вдосконаленні судової практики перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку; *у навчальному процесі* – при розробці навчальних програм, підготовці навчальних посібників та викладанні курсів «Цивільний процес», «Актуальні проблеми цивільного процесу».

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки доповідалися на засіданнях кафедри цивільного права і процесу Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, де була виконана дисертація. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на таких міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасного правознавства» (м. Київ, 28-29 січня 2016 р.); «Проблеми теорії права і практики право реалізації на шляху України до ЄС» (м. Київ, 25-26 лютого 2016 р.), а також були опубліковані у Міжнародному збірнику наукових статей «Цивилистическая процессуальная мысль» (2016 р.), двох випусках щомісячного інформаційно-популярного та науково-практичного журналу «Міліція України» (2014 р.), науковому журналі «Молодий вчений» (2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 11 наукових публікаціях, зокрема: у 9 наукових статтях, з них 4 – опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому виданні іноземної держави, 4 – у інших (нефахових) наукових журналах, а також у 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, що об'єднують шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел (186 найменувань на 22 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких 169 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, мету і задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про апробацію результатів дисертації та публікації.

Розділ 1 «Загальна характеристика судових помилок у цивільному судочинстві» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Правова природа та значення судових помилок»* наголошено, що реформування судової системи та становлення правової держави в Україні потребують подальшого закріплення та удосконалення механізму судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів. Здійснене дослідження судових помилок як дефекту права, що дозволило розкрити неоднозначні та суперечливі моменти чинного законодавства, прогалини, недоліки і колізії. З'ясовано поняття та зміст судових помилок, здійснено їх класифікацію, що дозволило ґрунтовно розкрити природу останніх та визначити ефективний механізм їх виявлення.

Акцентовано увагу на тому, що для подолання судових помилок, по-перше, потрібне чітке визначення поняття судової помилки з урахуванням історичних умов розвитку судового процесу, позицій відомих вчених, матеріалів судової практики, а також сучасних імпульсів розвитку нової моделі правосуддя в Україні. По-друге, доведено, що не менш важливим і принциповим для розуміння природи судових помилок у цивільному процесі, виступають їх ознаки, за допомогою яких формується класифікація судових помилок, вирішується дискусія серед науковців щодо розуміння генезису судової помилки, а також визначаються умови та підстави допущення останніх. По-третє, в контексті механізму допущення судових помилок, доведено, що їх суб'єктом виступає суд, а процесуальним проявом – судове рішення. По-четверте, аргументовано, що сучасна модель цивільного судочинства містить цілий перелік процесуальних способів усунення судової помилки. При цьому доведено, що першочерговим заходом є адаптація чинного цивільного процесуального законодавства України до вимог права Європейського Союзу з метою гарантування конституційного права особи на судовий захист.

Встановлено, що наявність судової помилки, як дефекту права, значно ускладнює реалізацію права особи на судовий захист в цивільному судочинстві шляхом ухвалення незаконних, необґрунтованих і несправедливих судових рішень.

Обґрунтовано, що виправлення судових помилок є контрольною функцією правосуддя, що реалізовується в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а також при перегляді судових рішень Верховним Судом України.

Узагальнено як теоретичні проблеми, пов'язані із допущенням судових помилок, так і практичні, що виникають при реалізації, виконанні рішень судів. Визначені прогалини в чинному процесуальному законодавстві України та понятійному апараті.

Підрозділ 1.2 «Поняття та особливості судової помилки» розкриває сучасну модель цивільного процесу, яка зумовлює необхідність чіткого визначення поняття судової помилки, розуміння її природи через призму специфічних ознак, проведення класифікації судових помилок з урахуванням змісту останніх, визначення та аналізу основних умов та причин її допущення, з метою розробки сукупності правових і процесуальних дій щодо її недопущення у майбутньому. Доведено, що законодавче закріплення та регламентація поняття судової помилки наразі відсутнє, разом з тим, законодавець визнає наявність такого дефекту та регламентує порядок його усунення, не використовуючи при цьому термін «судова помилка». Акцентовано увагу на тому, що детермінантами формування поняття «судова помилка» виступають: відсутність чіткого правового закріплення; відсутність теоретико-правового обґрунтування даного феномену; існування різних наукових концепції щодо його розуміння.

Наголошено, що судова помилка є процесуальним явищем, оскільки для неї характерні наступні ознаки: а) виникає у процесі здійснення цивільного судочинства; б) суб'єктом допущення судової помилки є суд (суддя одноособово або колегія суддів), який розглядає і вирішує справу; в) наявність судової помилки завжди зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства; г) процесуальною формою вираження судової помилки є акт правосуддя (рішення, ухвала, судовий наказ). На підставі наведених ознак сформульоване авторське поняття «судова помилка», яке охоплює основні ознаки даного явища.

Обґрунтовано, що концепція розуміння такого процесуального явища, як судова помилка, включає дослідження її ознак та характеристик. Наведена класифікація судових помилок у цивільному судочинстві з метою вироблення концепції їх процесуального усунення та недопущення у майбутньому.

У *підрозділі 1.3 «Ознаки і класифікація судових помилок»* встановлено, що судова помилка є результатом неправильної діяльності суду, що може виникнути під час вчинення дій на будь-якій стадії цивільного судочинства. Зроблено висновок про те, що судова помилка має удаваний характер до моменту проголошення рішення суду, а в подальшому отримує процесуальний прояв у вигляді рішення суду. У цьому зв'язку спростовано концепцію, відповідно до якої судова помилка виникає під час винесення судового рішення, адже допущення судової помилки можливе на будь-якій стадії цивільного судочинства. Доведено, що момент винесення судового рішення є часом фіксації (закріплення) судової помилки у судовому рішенні (ухвалі).

Виділено наступні характеристики судових помилок у цивільному судочинстві: а) допускаються лише судом; б) завжди протиправні; в) можуть бути результатом як добросовісного розуміння судді, так і його винної поведінки; г) завжди призводять до загрози невиконання цілей цивільного судочинства.

Акцентовано увагу на тому, що класифікація судових помилок має досить розгалужений характер та включає множинну кількість критеріїв. Доведено, що існуючі види судових помилок сформовані на підставі сучасної європеїзації чинного законодавства України, соціально-економічних і політичних умов, а також обґрунтовані як з науково-правової, так і з практичної точки зору. Визначено такі основні критерії для виділення видів судових помилок, як: а) проміжок часу, протягом якого була допущена судова помилка; б) підстава допущення судової помилки; в) ступінь негативного наслідку, зумовленого допущенням судової помилки; г) процедура усунення і виправлення судових помилок. Доведено, що належна систематизація судових помилок залежно від їх змісту та ступеню впливу на хід цивільного процесу дозволяє усвідомити та визначити її особливості з метою підвищення ефективності здійснення правосуддя в цивільних справах.

Розділ 2 «Сучасні процесуальні проблеми протидії виникненню судових помилок та шляхи їх вирішення» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Причини та умови допущення судових помилок» визначено, що причинами допущення судової помилки, яку дисертант відносно відокремлює від умови допущення, є фактори, що змушують існувати умови, оскільки без відповідних умов не може породжуватися судова помилка. В свою чергу, виділено два види причин: 1) об'єктивні причини, що не залежать від особистості судді, однак зумовлені наявністю різних факторів, що впливають на діяльність останнього, зокрема недосконалість чинного законодавства, його постійне оновлення, ігнорування прецедентного права та ін.; 2) суб'єктивні причини, що безпосередньо пов'язані із особистістю судді, його рівнем професійної підготовки, належним виконанням покладених повноважень, моральними та етичними якостями тощо.

Доведено, що судові помилки залежать від різних факторів та обставин, що носять суб'єктивний та об'єктивний характер. При цьому умова допущення судової помилки – це конкретна обставина, що зумовлює допущення судової помилки шляхом вчинення судом неправомірних дій. Відповідні обставини не залежать від волі суб'єкта правозастосування і впливають на причину допущення помилки. Доведено, що визначити чіткий перелік умов допущення судових помилок неможливо, оскільки їх кількість залежить від конкретного складу суду, що розглядає і вирішує справу; від складності і специфіки правового регулювання конкретних спірних правовідносин; чіткості виконання процесуальних обов'язків суб'єктами цивільного процесу; дотримання процесуальних строків та ін.

Зроблено висновок про те, що належне узагальнення причин та умов допущення судових помилок дозволяє більш ефективно діяти щодо їх недопущення у майбутньому. Разом з тим, підкреслено, що неправильним є розуміння судової помилки лише у зв'язку із протиправною поведінкою судді, адже, як доведено дисертантом, існують різноманітні умови, які зумовлюють допущення судової помилки і не залежать від волі суб'єкта правозастосування.

Досліджено процедуру усунення судових помилок, які визначені чинним законодавством України, а також встановлено їх особливості з урахування змісту та ознак останніх.

У підрозділі 2.2 «Порядок усунення судових помилок залежно від їх змісту» доведена неможливість ототожнення допущеної судом помилки та недоліків судового рішення, оскільки виправляти допущені в судовому рішенні помилки може лише вищестоящий суд, тоді як окремі недоліки судового рішення, передбачені процесуальним законом, можуть бути усунені тим судом (складом суду), який ухвалив таке рішення.

Узагальнено підхід, відповідно до якого залежно від змісту судової помилки, вона може бути усунута місцевим судом, апеляційним судом, вищим спеціалізованим судом, Верховним Судом України. Встановлено, що система інстанційного перегляду судових рішень та визначення процесуально-правового становища Верховного Суду України є унікальною, однак потребує конкретизації та удосконалення з метою посилення однієї з основних функцій правосуддя – контрольної. Встановлено, що реалізація даної функції забезпечує законність і обґрунтованість судових рішень, формування єдності судової практики і дотримання Україною міжнародно-правових зобов'язань та угод. Доведено, що чинне цивільне процесуальне законодавство України потребує вжиття відповідних заходів з метою його гармонізації із нормами права Європейського Союзу і міжнародно-правовими стандартами захисту прав і свобод та законних інтересів особи. Сучасні моделі апеляції і касації потребують модернізації, зокрема у сфері правого регулювання меж розгляду та вирішення справи; процесуальних строків; процесуальних прав та обов'язків суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Визначено типові недоліки рішень суду, до яких віднесено: неповноту або недостатню зрозумілість рішення суду, наявність описок чи арифметичних помилок, що значно ускладнюють та затягують виконання рішення суду. Наведено доводи на користь того, що роз'яснення рішення суду не є механічною роботою та потребує відповідних навичок та зусиль. Зрівняти роз'яснення рішення суду із виправленням описок чи арифметичних помилок є неправильним, оскільки роз'яснення є творчою і розумовою діяльністю, а інше – практично механічною роботою.

Встановлено, що хоча законодавець і створив відповідні процедури щодо усунення судових помилок, варто звернути особливу увагу на систему дій щодо їх недопущення, оскільки створення ефективної системи заходів забезпечення вимог законодавства зумовить у кінцевому результаті відсутність такого дефекту як судова помилка.

У підрозділі 2.3 «Правові та процесуальні дії щодо недопущення судових помилок» обґрунтовано, що природа судових помилок містить як правові, так і процесуальні компоненти, а тому заходи недопущення судових помилок мають носити комплексний характер. В контексті причин скасування судових рішень, зроблено висновок, що найбільша кількість судових помилок допускається у наступних категоріях справ: а) щодо договірних зобов'язань (цивільно-правових договорів); б) щодо відшкодування шкоди з позадоговірних зобов'язань; в) які виникають із сімейних, житлових і трудових правовідносин; г) про право власності та інші речові права; д) про захист прав споживачів. Виділено процесуальні дії, що вчиняються судами першої інстанції, апеляційним, касаційним і Верховним Судом України щодо виправлення і усунення судових помилок.

Наголошено, що судові рішення, яке містить судові помилки, призводить до його неправильного сприйняття, а тому зумовлює його неправильне виконання. Наведено доводи на користь того, що попередження судових помилок передбачає не їх усунення, а їх недопущення у майбутньому.

В контексті виділених автором основних причин і умов виникнення та існування судових помилок, вироблені відповідні напрямки їх попередження. На прикладі однієї з найпоширеніших причин допущення судових помилок – неоднакового тлумачення норм права, продемонстровано можливість попередження неоднозначного, суперечливого та помилкового розуміння і правозастосування одних і тих же норм права різними судами.

Зосереджено увагу на такій причині допущення судових помилок, як надмірне завантаження суддів та, як наслідок, – їх психічній і фізичній втомі. У цьому зв'язку обґрунтовано, що встановити конкретну кількість справ, яку суд може розглянути протягом робочого дня, тижня, місяця чи року, досить складно. При цьому доведено, що кількісні показники залежать від конкретної справи (явки сторін, свідків, вчасності підготовки висновку експерта, необхідності проведення додаткової або повторної експертизи, необхідного часу відпочинку, можливих хвороб судді або осіб, які беруть участь у справі; закінчення повноважень представника тощо), від її складності, від професійного рівня судді, від інших факторів (моральних факторів, культури виховання і правової культури, політичної та суспільної обстановки, матеріального забезпечення, військового стану, кліматичних факторів тощо), які виходять за межі права.

Дисертантом висвітлено найбільш актуальні заходи щодо недопущення судових помилок, які повинні бути негайно вжиті відповідними органами та особами. Зроблено висновок, що судова помилка – це дефект, який має бути усунутий будь-якими шляхами, однак у межах закону та компетенції суб'єктів її усунення. При цьому, наскільки різноманітними є судові помилки, настільки різними є заходи щодо їх недопущення у майбутньому.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що полягає в узагальненні процесуальних засад усунення судових помилок у цивільному судочинстві України та формулюванні на цій основі концепції вирішення проблем застосування національного законодавства у відповідній сфері. Основними науковими результатами роботи є наступні положення:

1. Сучасна модель цивільного процесу і наявність наукових концепцій щодо його розвитку призводить до необхідності чіткого визначення поняття судової помилки, розуміння її природи через призму специфічних ознак, проведення класифікації судових помилок з урахуванням їх правової природи та змісту, виділення основних умов та причини її допущення, з метою розробки сукупності правових і процесуальних дій щодо її недопущення у майбутньому.

2. Запропоноване наукове вирішення тривалої дискусії щодо формування поняття судової помилки, яка зумовлена такими факторами, як відсутністю чіткого правового закріплення її визначення та існуванням різних наукових концепцій і підходів щодо її розуміння. Наведена власна дефініція судової помилки, під якою автором запропоновано розуміти юридичний факт, що є результатом діяльності суду, має процесуальне закріплення у акті суду, зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства і підлягає усуненню у порядку, встановленому законом. Судова помилка є видом правозастосовчої помилки, оскільки суд, як особливий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, виступає суб'єктом правозастосування.

3. Теорія цивільного процесу містить різні підходи до класифікації судових помилок, оскільки класифікаційні ознаки цього явища мають розгалужений характер і включають множинну кількість критеріїв.

Основними ознаками судової помилки є такі: судова помилка може бути допущена на будь-якій стадії процесу; суб'єктом допущення судової помилки є суд (суддя одноособово або колегія суддів), який розглядає і вирішує справу; судова помилка завжди призводить до негативних результатів; процесуальною формою вираження судової помилки є акти правосуддя (рішення, ухвали, постанови, вирoki, судовий наказ), що підлягають зміні або скасуванню у зв'язку із невідповідністю положенням чинного законодавства та неможливістю їх виконання.

4. Класифікація судових помилок здійснюється за такими критеріями: 1) час допущення судової помилки (судові помилки, допущені під час підготовки справи до судового розгляду і судові помилки, допущені під час розгляду справи); 2) причини і умови їх допущення (наприклад, судові помилки, що допущені у зв'язку із помилкою конкретного суду чи судді (відсутність певних професійних навичок, перевантаження, низький рівень кваліфікації тощо) і судові помилки, що допущені незалежно від волі суб'єкта правозастосування (прогалини, колізії, відсутність належного регулювання тощо); 3) ступінь негативного наслідку її допущення (суттєві (основні) судові помилки, які зумовлюють скасування відповідного акту правозастосування, і не суттєві (додаткові) судові помилки, які не тягнуть скасування судового рішення, однак потребують його зміни або доповнення); 4) процедура усунення і виправлення судових помилок (виправлені судові помилки і не виправлені (латентні, приховані) судові помилки).

У разі, якщо особа не скористалась правом на оскарження судового рішення, останнє, якщо воно має судові помилки, призводить до негативних наслідків. По-перше, не виправлена судова помилка порушує принцип верховенства права, законності та пріоритету захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. По-друге, вона створює негативну судову практику, що тягне загальний негативний наслідок для правосуддя в цілому.

Доцільним є встановлення контролю щодо законності, обґрунтованості, справедливості судових рішень з метою недопущення судових помилок. При цьому, не визнається позиція, що всі судові помилки є виправленими.

5. До позитивних рис прецедентного права в межах проблематики судової помилки віднесено: 1) високий рівень уваги до рішень конкретних судів; 2) використання прецедентних рішень забезпечує всебічний аналіз положень

відповідного рішення всіма учасниками судового процесу; 3) доступність для широкого кола заінтересованих осіб висновків суду у формі прецедентного рішення в конкретній життєвій ситуації дозволяє досягти визначеності та передбачуваності при розгляді аналогічної справи; 4) стабільне використання того чи іншого прецеденту, як основи для вирішення інших аналогічних справ протягом років, саме по собі означає відсутність помилковості такого рішення та підвищує загальну довіру до судової системи; 5) незалежність та неупередженість дій суду через обмеження можливого свавілля з боку суду, оскільки суддівське усвідомлення, а отже, суб'єктивізм конкретного судді підкорений загальній практиці; 6) правоутворюючий характер прецедентних рішень надає можливість швидко та ефективно заповнювати прогалини в праві, оскільки певна новостворена норма права вже пройшла «апробацію»; 7) зміст таких рішень виконує функцію тлумачення норм права, оскільки рішення суду завжди містить проблематику правовідносин, базується на певних нормах (в тому числі нормах моралі), та вирішується на основі доказів, тобто виконується у формі найточнішого відображення сутності проблеми; 8) конкретизація законодавства є продуктом використання прецеденту, адже норми розраховані на розв'язання конкретних ситуацій, а не на встановлення загальних правил поведінки.

З метою підвищення ролі судового правозастосування і подальшого розвитку галузі, а також з урахуванням міжнародного досвіду, доцільним є визнання судового прецеденту, що має свій прояв у рішенні суду, джерелом цивільного процесуального права.

6. Виділено два види причин судових помилок, зокрема: об'єктивні причини, що не залежать від особистості судді, однак зумовлені наявністю різних факторів, що впливають на діяльність останнього, і суб'єктивні причини, що безпосередньо пов'язані із особистістю судді, його рівнем професійної підготовки, належним виконанням, покладених повноважень, моральних та етичних якостей.

Причину допущення судової помилки необхідно відокремлювати від умови. Причиною є те, що змушує існувати умови, оскільки без відповідних умов не може породжуватися судова помилка.

Умова допущення судової помилки – це конкретна обставина, що зумовлює допущення судової помилки шляхом вчинення судом неправомірних дій. Такі обставини не залежать від волі суб'єкта правозастосування і впливають на причину допущення помилки. Умова допущення судових помилок залежить від конкретного суду і судді, що розглядають і вирішують справу; від складності і специфіки правового регулювання конкретних спірних правовідносин; чіткості виконання процесуальних обов'язків суб'єктами цивільного процесу; дотримання процесуальних строків та ін.

Існує множинна кількість підстав та умов допущення судових помилок, що носять комплексний характер. Особливої уваги потребують наступні підстави допущення судових помилок: надмірне навантаження на суддів; нестабільність та відсутність однакового правозастосування у судовій практиці; постійне оновлення законодавства; відсутність однакового тлумачення норм права; недостатньо високий рівень підготовки і навчання суддів; недосконалість процесуального законодавства;

незадовільне фінансове і матеріально-технічне забезпечення судів; відсутність правового закріплення та регламентування судового прецеденту.

7. Мета усунення судових помилок безумовно тісно пов'язана із метою цивільного судочинства, яку можливо визначити як захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, шляхом ухвалення законного рішення суду.

Усунення судових помилок – це процесуальна діяльність суду вищої інстанції у межах наданих законом їм повноважень та встановленій законом процесуальній формі, що полягає у встановленні конкретної судової помилки, визначенні її змісту та порядку виправлення шляхом зміни, скасування судового рішення або ухвалення нового.

8. З метою недопущення судової помилки суд повинен не лише з'ясувати обставини справи, а й усвідомити зміст відповідної правової норми, оцінити відповідність конкретних правових норм обставинам справи, встановити однозначність вживаного у правовій нормі поняття, оціночного поняття чи визначення, і нарешті, визначити можливість застосування тієї або іншої норми матеріального та (або) процесуального права.

З метою подолання проблеми існування судових помилок запропоновано удосконалити: 1) систему розподілу справ між судами та суддями з урахуванням наступних елементів: специфіки відповідного регіону, адміністративно-територіального устрою, розвитку виробництва, густоти населення, рівня матеріального забезпечення населення тощо; 2) систематизацію та ефективність локальних заходів недопущення судових помилок, шляхом постійного моніторингу судової практики та обговорення проблемних питань кожним судом судової системи України; 3) окремі інститути цивільного процесуального права з метою ефективного здійснення цивільного судочинства, зокрема: забезпечення доказів, забезпечення позову, процесуальних строків, доказів і доказування та ін.; 4) оптимізацію здійснення цивільного судочинства з урахуванням систематичного розвитку цивільної процесуальної форми на підставі суспільного, економічного, політичного стану суспільства; 5) форму взаємодії всіх інстанцій судової системи в Україні у сфері формування методичної допомоги з метою однакового застосування положень закону на практиці; 6) вимоги законодавства щодо виду виконуваної роботи кандидата на посаду судді та її якісних характеристик.

9. У роботі запропоновано внести зміни до законодавства України, зокрема в тексті ЦПК України:

зменшити визначений ч. 2 ст. 219 ЦПК України десятиденний строк для виправлення опісок та арифметичних помилок судового рішення та внести зміни до ч. 2 ст. 219 ЦПК України виклавши її у наступній редакції: «Заява про виправлення опісок чи арифметичних помилок у судовому рішенні розглядається протягом трьох днів з дня її надходження»;

зменшити встановлений строк для розгляду заяви про роз'яснення рішення суду з метою дотримання принципу своєчасності у цивільному судочинстві, а саме змінити ч. 3 ст. 221 ЦПК України та викласти у такій редакції: «Заява про роз'яснення рішення суду розглядається протягом семи днів з дня її надходження...».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Лопатін А. В. Процесуальні аспекти судових помилок у цивільному судочинстві України / А. В. Лопатін // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління. – 2012. – № 03 (7). – С. 66-69.
2. Лопатін А. В. Особливості формування поняття судової помилки / А. В. Лопатін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – № 29, ч. 2. – С. 76-81.
3. Лопатін А. В. Особливості класифікації судових помилок / А. В. Лопатін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 5, ч. 2. – Т. 2. – С. 63-67.
4. Лопатін А. В. Підходи до розуміння ознак судових помилок / А. В. Лопатін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 3-2, Т. 2. – С. 91-94.
5. Лопатін А. В. Зміст судових помилок та їх вплив на рішення суду / А. В. Лопатін // Щомісячний інформаційно-популярний та науково-практичний ілюстрований журнал «Міліція України». – 2014. – № 9-10. – С. 21-23.
6. Лопатін А. В. Процесуальні дії недопущення судових помилок: позитивні риси прецедентного права / А. В. Лопатін // Щомісячний інформаційно-популярний та науково-практичний ілюстрований журнал «Міліція України». – 2014. – № 11-12. – С. 31-32.
7. Лопатін А. В. Судові помилки у цивільному судочинстві: постановка проблеми / А. В. Лопатін // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2015. – № 4 (19), ч. 2. – С. 124-127.
8. Лопатін А. В. Процессуальные средства предупреждения судебных ошибок в гражданском судопроизводстве / А. В. Лопатин // Цивилистическая процессуальная мысль : Международный сборник научных статей. – 2016 – Выпуск 5 (2) «Гражданский, хозяйственный (арбитражный) процесс». – С. 251-262.
9. Лопатин А. В. Причины и условия допуска судебных ошибок / А. В. Лопатин // Право и политика. – 2014. – спецвыпуск. – С. 79-83.
10. Лопатін А. В. Концептуальні підходи до розуміння судової помилки / А. В. Лопатін // Актуальні проблеми сучасного правознавства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28-29 січня 2016 р.). – К. : «Науково-дослідний інститут публічного права», 2016. – С. 87-89.
11. Лопатін А. В. Окремі аспекти регулювання судових помилок в цивільному процесі / А. В. Лопатін // Проблеми теорії права і практики правореалізації на шляху України до ЄС: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25-26 лютого 2016 р.). – К. : «Науково-дослідний інститут публічного права», 2016. – С. 94-96.

АНОТАЦІЯ

Лопатін А.В. Процесуальні засоби усунення судових помилок у цивільному судочинстві України. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню нових комплексних підходів до вирішення проблем судових помилок у цивільному судочинстві України. Основні здобутки дослідження спрямовані на зростання ролі та значення правосуддя в цивільних справах, підвищення рівня ефективності його здійснення. Основним здобутком дослідження є створена система знань щодо судової помилки, що зумовлює єдність підходів щодо її розуміння.

Висвітлено не лише визначення природи судової помилки, причини та умови її виникнення та способи усунення, а й створення відповідних напрямків дій щодо їх недопущення. Вбачається, що основні напрями були сформульовані автором, однак їх конкретизація та розвиток має стати предметом окремих дисертаційних досліджень та наукової цікавості процесуалістів у майбутньому.

Ключові слова: *судова помилка, цивільне судочинство, правосуддя, цивільна справа, процесуальна форма, цивільне процесуальне законодавство, судова практика, суддя.*

АННОТАЦИЯ

Лопатин А.В. Процессуальные средства устранения судебных ошибок в гражданском судопроизводстве Украины. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Даниила Галицкого, Ивано-Франковск, 2017.

Диссертация посвящена исследованию новых комплексных подходов к решению проблем судебных ошибок в гражданском судопроизводстве Украины. Основные достижения исследования направлены на рост роли и значения правосудия по гражданским делам, повышение уровня эффективности его осуществления. Основным достижением исследования является созданная система знаний о судебной ошибке, обуславливающая единство подходов к ее пониманию.

Освещены не только определение природы судебной ошибки, причины и условия ее возникновения, способы ее устранения, но и перспективы создания соответствующих направлений по их недопущению.

Сформулировано авторское понятие «судебная ошибка». В работе определено, что основными признаками судебной ошибки являются: судебная ошибка может быть допущена на любой стадии процесса; субъектом допущения судебной ошибки является суд (судья единолично или коллегия судей), который рассматривает и

решает дело; судебная ошибка всегда приводит к негативным результатам; процессуальной формой выражения судебной ошибки являются акты правосудия (решения, определения, постановления, приговоры, судебный приказ), подлежащие изменению или отмене в связи с несоответствием положениям действующего законодательства и невозможностью их выполнения. С целью проведения комплексной классификации судебных ошибок, сформулированы критерии выделения видов ошибок.

Проанализированы причины допущения судебной ошибки и установлена необходимость отделения их от условий. Выделены виды соответствующих причин: объективные и субъективные. Обращается внимание, что система распределения дел между судами и судьями должна учитывать следующие элементы: специфику соответствующего региона, административно-территориальное устройство, развитие, плотность населения, уровень материального обеспечения населения и тому подобное. В случае создания соответствующего количества судов и судей вопрос о чрезмерной загруженности не будет возникать, а потому такого основания допущения судебных ошибок можно избежать.

Определена необходимость усовершенствования отдельных институтов гражданского процессуального права в целях эффективного осуществления гражданского судопроизводства, в частности: обеспечения доказательств, обеспечения иска, процессуальных сроков, доказательств и доказывания. В работе также предложен ряд других изменений в законодательство Украины.

Ключевые слова: судебная ошибка, гражданское судопроизводство, правосудие, гражданское дело, процессуальная форма, гражданское процессуальное законодательство, судебная практика, судья.

SUMMARY

Lopatin A.V. Procedural means elimination of miscarriages of justice in civil proceedings Ukraine. – *On the rights of manuscript.*

The thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; International Private Law. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi, Ivano-Frankivsk, 2017.

This research focuses on the new integrated approaches to solve the problems of miscarriages of justice in civil proceedings Ukraine. The main achievements of research focuses on the increasing role and importance of justice in civil cases, improving the effectiveness of its implementation. The main achievement of the study is a system of knowledge about judicial errors that cause the unity of approaches to its understanding.

In the study are not only determined the nature of judicial error, the causes and conditions of its origin, the ways of fixing them, but also the creation of appropriate areas for action to prevent them. It appears, that the main areas we have been formulated, but their specification and development should be the subject of separate dissertation research and our scientific curiosity in the future.

Keywords: miscarriage of justice, civil justice, justice, civil case, procedural form, civil procedural law, litigation, the judge.